Микола МУШИНКА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ З УКРАЇНЦЯМИ СЛОВАЧЧИНИ ТА МОЇ СТОСУНКИ З НИМ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 28.
УДК
Мушинка М. Взаємозв'язки Івана Чендея з українцями Словаччини та мої стосунки з ним; 29 стор.; кількість бібліографічних джерел – 43; мова – українська.

Анотація. У статті розглядаються взаємини закарпатоукраїнського письменника Івана Чендея (1922-2005) з русинами-українцями Словаччини. На думку автора, головною причиною репресій радянської влади проти І. Чендея в кінці 60-х та 70-х рр. була не лише його літературна творчість (повість „Іван" із збірки „Березневий сніг"), а й посередництво письменника при передачі за кордон у 1966 р. праці І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?". Основним джерелом автора є 50 листів та 9 листівок І. Чендея до М. Мушинки (1980-1996), зі змістом яких він знайомить читачів у другій частині своєї праці.

Ключові слова: Іван Чендей, українці Словаччини, Пряшівщина, Юрій Бача, Іван Дзюба, Григорій Аврахов, „Дукля".

Голова Закарпатської організації Національної спілки письменників України *Василь Густі* про найвизначнішого письменника Закарпаття післявоєнного періоду написав: *„Івана Михайловича Чендея моє покоління між собою величало патріархом. Він був таким насправді і зовнішністю, і манерами, і своїм внутрішнім світом, зрештою, і значенням для української літератури, а тим більше – для духовності нашого краю"* [5].

Літературознавець *Олена Рудловчак* свого земляка охарактеризувала коротко: *„Чендей – це крапля крові Закарпаття, це зірка нашого інтелектуального світу"* [12, с. 4 обкладинки]. А голова Спілки українських письменників Словаччини *Іван Яцканин* (він же головний і єдиний редактор журналів „Дукля" та „Веселка") на питання журналіста Олександра Гавроша *„Кого любите читати із закарпатських письменників?*", не задумуючись, відповів: *„Івана Чендея. Його твори мені дуже близькі – і не лише тому, що я особисто знався з Іваном Чендеєм. Він, до речі, близький не лише мені, а всім українцям Словаччини. Адже у своїх творах порушував наболілі питання, що торкаються й нашого життя"* [3].

Та, мабуть, найвлучнішу характеристику й оцінку літературної творчості та громадської мужності І. Чендея дав його молодший побратим – лауреат національної премії ім. Т.Г. Шевченка *Петро Скунць: „Іван Чендей уже належить до української класики радянського періоду. А чи був письменник соціалістичним реалістом? У багатьох творах – без сумніву. Це виявлялося насамперед у його підході до явищ життя із так званих класових позицій. У чому полягала ця класовість? А в тому, щоб дивитися на світ із позицій селянина-закарпатця, окраденого в своїй долі. Чи служив він комуністичній владі? Він віддавав їй належне за те, що дала нашому простолюдину доступ до освіти, урівняла в його правах (фактично – у безправ'ї) з іншими. Та на позиції пролетаря, котрому нічого втрачати крім кайданів, письменник так і не перейшов"* [12, с. 114].

Такі оцінки та характеристики класику новітньої закарпатоукраїнської літератури дав би і я та десятки моїх земляків – русинів-українців Пряшівщини, які знали Івана Михайловича особисто або читали його твори. Чим заслужив собі цей письменник таке визнання? На це питання я постараюся відповісти на основі особистих контактів з ним та на підставі його листування зі мною.

З Іваном Михайловичем мене пов'язувало кілька спільних біографічних моментів, незважаючи на те, що він був майже на цілу генерацію старший за мене:

– ми походили з багатодітних селянських сімей і з дитинства були привчені до важкої фізичної праці;

– ми ходили до російськомовних початкових та середніх шкіл, вважали себе росіянами („русскими"), а потім під впливом реальних фактів та творів Т. Шевченка зрозуміли, що ми відносимося до української нації;

– ми повірили в ідеали соціалізму та комунізму і, розчарувавшись у цих ідеалах, стали політичними дисидентами;

– ми з переконанням вступили в комуністичну партію, були з неї виключені, зазнали політичних репресій, були на багато років вилучені з культурно-громадського життя та врешті-решт дочекалися реабілітації;

– ми любили чергувати душевну працю з фізичною, в якій знаходили внутрішнє задоволення.

– ми в сімейному та громадському житті були „твердого характеру" й не визнавали компромісів із сумлінням.

– ми одружилися в молодому віці (23 роки), мали по троє дітей та добрих дружин.

– ми – патріоти України.

***

З українськими юнаками із Пряшівщини Іван Чендей зустрічався ще навчаючись у Хустській гімназії (1935-1944). Від них він довідувався про життя найзахіднішої галузки українського народу. Правда, він тоді стояв на русофільських позиціях і, на відміну від хустських студентів української орієнтації, які в березні 1939 р. загинули на Красному полі, обороняючи Карпатську Україну від угорських загарбників [с. 5–16], безпосередньої участі в цих подіях не брав.

Як працівник газети „Закарпатська правда" (з березня 1945 до 1955 року) І. Чендей на її сторінках час від часу писав і про українців Словаччини. І. Чендей щиро привітав заснування Гуртка українських письменників при Словацькій секції Союзу чехословацьких письменників 1953 р. з її друкованим органом – альманахом „Дукля". Засновники цього альманаху Іван Мацинський, Федір Лазорик, Василь Зозуляк, Михайло Питель, Юрко Боролич, Федір Іванчов, Олена Рудловчак та інші – стали його друзями. Останні троє були його земляками із Закарпатської України, яких він знав ще із довоєнного періоду. У 1958 р. він брав участь у зустрічах письменників Чехословаччини та України, що відбулися в Ужгороді та Пряшеві і стали початком офіційних стосунків. Про ці зустрічі він написав статтю під промовистою назвою „Нашій дружбі квітнуть! [29, с. 85-89].

У 1962 р. на сторінках „Дуклі" з'явилася перша новела Івана Чендея *„На заробіток"* [30], у ній описано відхід закарпатських українців на заробіток в Чехію у міжвоєнний період. З того часу твори І. Чендея та рецензії на його книжки з'являлися на сторінках української преси Словаччини частіше.

Будучи головою Закарпатської організації Спілки письменників України, І. Чендей розробив цілу програму співпраці між його організацією і Українською секцією Спілки чехословацьких письменників, яку затвердила Президія Спілки письменників України в Києві. У своєму виступі на 5 з'їзді письменників України 1966 р. він піддав критиці не лише хижацьке нищення лісів та руйнування архітектурних пам'яток Закарпатської України, але й невиконання плану співпраці з письменниками Пряшівщини.

Маловідомою є участь І. Чендея у переправі на Захід рукопису праці Івана Дзюби *„Інтернаціоналізм чи русифікація?"*. Як людина, причетна до цієї справи, я подам про неї свою точку зору.

У 1964-1965 рр. я був аспірантом Київського державного університету і у перші ж дні, розчарований загальною русифікацією, зав'язав стосунки з інакодумцями, за якими пізніше закріпилася назва „шістдесятники" (І. Дзюба, І. Світличний, Н. Світлична, Лесь Танюк, І.М. Гончар, Д. Павличко, І. Драч, З. Антонюк, Н. та В. Підпалі, В. Лучук та інші). Я постачав їх „демократичною" літературою соціалістичної Чехословаччини (яка на відміну від літератури західних країн в Україні не підлягала забороні), вони мене – „самвидавом", який я вивозив з України за кордон. Дещо з цього було опубліковано у пряшівській українській пресі, дещо відправлялося на Захід [14, с. 56].

5 грудня 1965 р. І. Дзюба передав мені копію свого 143-сторінкового листа про порушення „ленінських норм національної політики в Україні" (без назви), адресованого Першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту та Голові Ради Міністрів УРСР В.В. Щербицькому. Органи КДБ в той час вже уважно стежили за кожним моїм кроком, знали, що я везу цей документ за кордон, і на митниці в Чопі 13 грудня 1965 р. мене затримали, забрали заборонений рукопис разом з іншими матеріалами „самвидаву"[1] і кілька днів допитували в Ужгороді. У останні три дні в допитах брали участь і двоє високих посадовців чехословацької Державної безпеки (StB), які на виклик КДБ прилетіли з Праги. Потім мене, нарешті, відпустили додому[2].

Через нецілих півроку – 30 травня 1966 р. рукопис Івана Дзюби все ж таки в Чехословаччину потрапив саме за посередництвом І. Чендея. А сталося це так:

Наприкінці травня 1966 р. у Івана Михайловича гостював його друг Григорій Аврахов, декан філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту[3], який прибув в Ужгород на Міжнародну наукову конференцію „Про розвиток української новели". Він привіз із собою одну з численних машинописних копій праці І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?", які вже масово кружляли в українському „самвидаві". На конференцію прибув і пряшівський літературознавець Юрій Бача. І. Чендей познайомив його з Авраховом, той на його квартирі передав Ю. Бачі рукопис І. Дзюби, який він без перешкод перевіз до Пряшева і подбав про його переправу на Захід [11]. Праця І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?" з'явилася у Мюнхені в 1968 р. [6].

Приблизно тоді ж Іван Чендей потрапив у глибоку неласку радянських органів. Після довгих і жорстоких цькувань його в липні 1969 р. виключили із Комуністичної партії СРСР, розгорнули нечувану кампанію, спрямовану на дискредитацію його імені, зняли з видавничих планів його книги, верстки вже готових до друку книжок знищили та майже на десять років заборонили друкуватися.

Формальним приводом переслідувань І. Чендея була повість „Іван" зі збірки „Березневий сніг" [31], в якій він зобразив сільського священика позитивним героєм – охоронцем сакральної архітектури та традицій предків, а комуністичних діячів – кар'єристами та бюрократами. На мою думку, справжньою причиною цькувань проти І. Чендея була його причетність до передачі на Захід праці І. Дзюби. Подібна доля спіткала і Г. Аврахова. Його звільнили з посади декана, заборонили викладати та друкуватися, знявши з друку вже набрані його праці[4].

Правда, тоді КДБ ще не мав конкретних доказів причетності І. Чендея до передачі на Захід праці І. Дзюби і покарав його за іншу „провину". Це питання випливло на поверхню лише в 1972 р., коли один з учасників судового процесу передавання на Захід „самвидаву" Юрій Бача, побоюючись, що його звинуватять у керівництві групою колишніх своїх студентів, яка передавала на Захід „Український вісник" (П. Мурашко, П. Ґроцький та Г. Коцур), до якої він зовсім не був причетний, з власної ініціативи (що в протоколі допиту виразно зазначено) розповів слідчим органам, як він у 1966 р. за допомогою І. Чендея переправив на Захід працю І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?" За це „щиросерде зізнання" його було засуджено на чотири роки тюрми. Через один рік його було звільне-

но. Постраждали й інші учасники судових процесів у Чехословаччині та Україні. У спогадах Ю. Бачі *„Іван Чендей у моєму житті”*[2] „щиросердечне зізнання” немає про це найменшої згадки [5].

І. Чендей міг про все це і не знати, бо ні органи чехословацької, ні радянської безпеки цю справу не розголошували, а суворо засекречені архіви обох країн були розсекречені лише після падіння комунізму. В умовах незалежної України розповіли про цю справу її головні учасники – Григорій Аврахов та Іван Бровко, в колишній Чехословаччині – Павло Мурашко та Петро Гроцький.

Політичні репресії проти І. Чендея збіглися з його особистою трагедією. Саме тоді – в січні 1968 р. – у автомобільній аварії загинув його 19-річний син Мирослав, на якого батько покладав великі надії. Щоб хоч трохи відволіктися від великого горя, подружжя Чендеїв на кілька днів приїхало у Пряшів, а звідти – в Західну Чехію [2, с. 47].

Отже, Івана Чендея після 1968 р. на кілька років було вилучено із літературного та громадського життя. Валентина Гончар у вступі до збірки листів І. Чендея до О. Гончара про це пише: *„Івана Чендея „сильні світу сього” виключили з партії, позбавили роботи, створили навколо нього задушливу атмосферу підозр і недовіри. Лише у дев’яностих роках Закарпаття на повний голос почало вітати свого письменника, в чиїх творах – історія краю, його моральні духовні координати”* [4].

На початку 1969 р., коли цькування закарпатської влади проти І. Чендея досягло апогею, пряшівська «Дукля» опублікувала його статтю про поетичну творчість Петра Скунця під назвою *«Молодості золота пора»* [32]. Це був передрук статті з газети «Молодь Закарпаття» 1967 р., у якій патріарх закарпатоукраїнської літератури дав таку оцінку своєму молодшому колезі: «*Петро Скунць належить до тих літераторів, які від книжки до книжки заявляють про себе вагоміше з більшою силою таланту, про котрих думають, що в початківцях вони і не ходили, а прийшли відразу в літературу з своїм талантом, своїм словом, своєю самобутністю. Це прекрасно!*» [32, с. 32]. На підтвердження цих слів І. Чендей опублікував добірку віршів поета із його збірок „Сонце в росі” (1961), „Верховинська пісня” (1962), „Полюс землі” (1964) та „Погляд” (1967). [32, с. 33-36].

У 1970 р. від імені Асоціаіції україністів Словаччини я запросив І. Чендея на конференцію, присвячену 100-літтю з дня народження Володимира Гнатюка, яка мала відбутися в травні 1971 року. Конференцію з наказу партійних органів за два тижні перед її запланованим відкриттям було скасовано [14, с. 76-77].

У тому ж 1972 р. на сторінках „Дуклі” було опубліковано алегоричне оповідання *„Лиска”,* своєрідна автобіографія старої кобили Лиски, яка все життя тяжко, але чесно працювала, змінюючи господарів. І на фронті побувала, і пораненою була. Та врешті-решт потрапила до цигана, який немилосердно знущався з неї, а коли переконався, що вона вже йому не потрібна – відрубав їй хвоста, щоб виміняти його у старого щіткаря на горілку. Лиска випадково потрапила до свого першого господаря, якому колись найкраще служила, але той відцурався від неї. Циган вивів Лиску на полонину й залишив її там на розтерзання вовкам.

У оповіданні легко простежується аналогія із життям простої людини, а до певної міри і з біографією І. Чендея, який своїми творами приніс велику користь людям. Та його, замість подяки, з клеймом „ворога народу” (відрубаним хвостом) залишили „на розтерзання вовкам”.

Оповідання все ж закінчується оптимістично – стара вовчиця, переконавшись, що не здужає Лиску, залишила її і поплелася за перевал. „*Нині в житті вже нічого страшного для мене бути не може – міркує Лиска – добре так як є. На волі відпасемося, відмолоднемо, сила до нас прийде, а тоді знову до плуга! А тоді знову в зелену весну!... – на радощах Лиска заіржала й високо зіпнула голову... Лиска припала скубати зелену траву*” [33, с. 20]. Із надією на краще життя на волі й І. Чендей приймав життєві удари.

Наступне оповідання І. Чендея „Рукавичка” з’явилося на сторінках „Дуклі” лише в 1978 р. [34]. І воно має автобіографічний характер. У ньому автор повернувся до свого раннього дитинства, до студентських років, описавши життя свого земляка Петра Ілліча, який, не маючи лівої руки, користувався лише однією рукавичкою, а другу подарував автору. І. Чендей нею дуже дорожив.

У тому ж номері „Дуклі” була опублікована обширна розвідка закарпатського літературознавця Василя Попа *„Відтворюючи образ сучасника”* з підназвою *„Тема соціалістичного способу життя в творчості письменників Закарпаття”* [34]. У ній є і кілька абзаців, присвячених творчості І. Чендея, переважно аналізу його книг „Птахи полишають гнізда” та „Свалявські зустрічі” [20].

Навіть під час вимушеного екзилю І. Чендей не перестав цікавитися Пряшівщиною, незважаючи на те, що майже всі тутешні офіційні представники наукових, педагогічних, літературних, культурно-громадських установ та організацій припинили з ним взаємини. Ясна річ, що ім’я І. Чендея ніде, в тому числі і на Пряшівщині, не сміло з’являтися в засобах масової інформації, та час від часу воно все ж таки „проскакувало”.

Незважаючи на своє становище, І. Чендей підтримував інтенсивні письмові зв’язки майже зі всіма пряшівськими „інакодумцями”, які, подібно як і він, за свої політичні погляди були вилучені з культурно-громадського життя: Юрієм Бачею, Іваном Мацинським, Михайлом Шмайдою, Євою Бісс, Іваном Грицем-Дудою, Оленою Рудловчак, Василем Дацеєм та іншими. Тісні контакти він підтримував з празькими „інакодумцями”, зокрема з Володимиром Лібовицьким та Орестом Зілинським; у Братиславі – з Василем Ґренджею-Донським та Юрієм Шерегієм.

Якби листування з цими людьми зібрати в одне ціле й видати друком (а це конче треба зробити!), це була б об’ємна книжка – свідоцтво про бла-

городну душу Івана Чендея, який, будучи сам репресованим, підбадьорював таких же репресованих своїх колег в „братній" Чехословаччині. У червні 1980 р. І. Чендей приїхав на Свято культури у Свидник. При цій нагоді побував і у Пряшеві та завітав до мене. Велике враження на нього справила моя бібліотека та архів, але ще більше – відвідини мого робочого місця – великої кочегарки, яка обслуговувала понад тисячу комунальних квартир, дитсадок тощо [43, 1. 7. 1980].

У тому ж 1980 р. у пряшівському щомісячнику „Дружно вперед" був опублікований уривок з книжки І. Чендея *„Свалявські зустрічі"* під назвою *„Під одним небом на одній землі"* [35]. Це його спогади про визволення Закарпаття Радянською армією 1944 р. та перші післявоєнні роки.

Із нагоди 60-річчя від дня народження І. Чендея на Пряшівщині про нього вийшла велика стаття вінницького літературознавця *Михайла Стрельбицького*, написана спеціально для „Дуклі" [26]. У її основі – аналіз та оцінка найвизначнішого, на думку автора, закарпатоукраїнського літературного твору – роману *„Птахи полишають гнізда"*, який літературна критика негайно після його виходу в 1965 р. прийняла із захопленням[6], навіть висунула цей твір на здобуття Шевченківської премії. А вже після 1967 р. (ще до виходу „Березневого снігу")[7] – понад п'ятнадцять років у радянській пресі про цей твір та інші твори І. Чендея не було майже жодної згадки. Цю мовчанку порушив М. Стрельбицький на сторінках „Дуклі", виконавчими редакторами якої тоді стали молоді журналісти Мирослав Ілюк та Марія Няхай.

М. Стрельбицький ставить роман І. Чендея в один ряд „з такими визначними явищами багатонаціональної радянської літератури останніх літ, як „ Цар-риба" В. Астафєва, „Закон вічності" Н. Думбадзе, „І понад вік триває день" Ч. Айтматова, „Прощання з Матьорою" В. Распутіна та „Твоя зоря" Олеся Гончара" [26, с. 58]. Цю свою тезу він доводить численними фактами, торкаючись також інших творів І. Чендея. Наскільки мені відомо, ця стаття в Україні не передруковувалася.

До 65-річчя з дня народження І. Чендея у 1987 р. „Дукля" опублікувала обширний нарис Василя Попа „Закоріненість" [21] з фотографією ювіляра. Це була повна реабілітація письменника, хоч про його переслідування у статті нічого не сказано, а збірка оповідань «Березневий сніг», яка стала формальним приводом репресій проти нього. там не згадується.

Наступного 1988 р. в тій же „Дуклі" було опубліковане оповідання І. Чендея „Сосна і баба" [39], про мешканку міської комунальної квартири бабу Феню, яка без дозволу найняла чоловіка, щоб він зрубав на подвір'ї сосну, що кидала тінь на її грядки, і своєю дотепністю перехитрила і найнятого чоловіка, і агронома, і міське начальство. А за повалене дерево вторгувала стільки, що після плати пильщикові та виплати штрафу мала хороший залишок.

У 1989 р. І. Чендей в черговий раз побував на Святі культури русинів-українців у Свиднику, яким був захоплений, і свої враження опублікував на сторінках „Закарпатської правди" [40].

До 70-ліття з дня народження І. Чендея у 1992 р. українська редакція Словацького радіо в Пряшеві транслювала його оповідання „Плуг". Радіопередача стала дуже популярною серед слухачів і мала кілька реприз.

У тому ж 1992 р. І. Чендей узяв участь у науковій конференції, присвяченій недожитому 70-літтю з дня народження Івана Мацинського у Пряшеві [27]. У своєму виступі він розповів про особисті стосунки з І. Мацинським, крім того, він дав інтерв'ю для радіо та зустрівся з пряшівськими друзями [27, с. 1]. На моїй квартирі ми у вузькому колі (О.Мишанич, М.Неврлий, Й.Шелепець, П.Гроцький та ін.) відзначили і його 70-ліття, що сприяло нашому зближенню.

* * *

У своєму рукописному архіві (досі не упорядкованому) я поки що знайшов 50 листів та дев'ять листівок Івана Чендея до мене від 1980 по 1996 рік. Правда, особисто ми були знайомі ще з початку 60-х років – з його відвідин Свята пісні і танцю українців Чехословаччини у Свиднику. Нас пов'язувало професійне зацікавлення фольклором. І. Чендей вже у 50-60-х роках мав за собою серію відомих мені фольклорних видань: *„Скакав піп через пліт"* (1958), *„Сказки Верховины"* (1959), *„Казки Верховини"* (1960), *„Казки зелених гір"* (1965) [28].

У 1964 р. в Києві на мене велике враження справив кінофільм Параджанова «Тіні забутих предків», знятий за сценарієм І. Чендея [14, с. 56]. Він також був добре обізнаний з моїми фольклористичними виданнями: *„З українського фольклору Східної Словаччини"* (1963), *„З глибини віків"* (1967), *„Срібна роса"* (1970) та, зокрема, *„Науковий збірник Музею української культури у Свиднику"* (1965-1970), що виходив під моєю редакцією [29].

Листи І. Чендея до мене повні емоцій, співчуття, людської доброти та й великого оптимізму. Коли розпочалося наше листування, я вже десять років був репресований[8], а він після репресій щойно повертався до літератури.

Моральна підтримка

У часи, коли людина роками живе у вимушеній ізоляції від навколишнього середовища, коли навіть твої колишні „друзі" перестають здоровати ся з тобою, щоб не бути запідозреними у стосунках з „націоналістами" та „ контрреволюціонерами", моральна підтримка з боку людини, яку ти вважаєш талановитою, розумною, чесною, непідкупною і принциповою у своїх поглядах, значить дуже багато. Іван Михайлович був для мене саме такою постаттю.

Уже в першому листі, написаному під впливом відвідин нашої хати, знайомства з моїми рукописними працями та фольклорними матеріалами на магнітних стрічках, він писав: *„Не мені давати*

Вам оцінку – надто в науці фольклору я знаю мало, тим більше, далеко не все мені відоме з роботи Вашої безпосередньо (...). *Певен, з часом все-все стане на своє місце, Ваші праці вільно підуть в друк, збагачуючи культуру і науку"* (1. 7. 1980). Ця теза повторюється в багатьох інших листах: *„Я певен, що нинішній стан мине, що Ви повноцінно, на повен зріст і на повну спроможність своїх дужих і світлих можливостей повернетеся до роботи в культурі, що ту саму кочегарку, яка нині дихає випарами мастил, пахне специфічним запахом і озивається невгавним, теж особливим і своєрідним, гомоном, будете згадувати, як згадують пройдений етап. Подібне повинно статися в ім'я правди, чесноти, справедливості"* (19. 9. 1980).

Та І. Чендей не обмежувався лише вербальною моральною підтримкою в листах, але й вживав конкретні заходи, спрямовані на зміну мого становища. Наведу один приклад: 8 листопада 1980 р. біля його ужгородської хати, яка знаходиться неподалік готелю обкому партії „Дружба", проходив голова Краєвого комітету Комуністичної партії Словаччини Ян Пірч у супроводі першого секретаря Закарпатського обкому КП УРСР Юрія Ільницького. І. Чендей якраз порався у своєму саду. Поздоровавшись з високопосадовцями, він запросив їх до себе, почастував домашнім вином і в дружній розмові запитав високого закордонного гостя: *„Як Ви – найвищий представник компартії Східнословацького краю припустили, що у Вашому регіоні висококваліфіковані люди працюють в робітничих професіях?" „Такого не може бути"*, – заперечив він. – *„А доктор філософії Микола Мушинка, кандидат наук, автор численних наукових праць? Він же майже десять років працює у вас пастухом колгоспної худоби та кочегаром!" – „Я це провірю"*, – сказав і занотував у своєму нотатнику Я. Пірч. Як і слід було очікувати, він і пальцем не ворухнув у цій справі. Вітаючи його з Новим роком, Іван Михайлович нагадав йому про обіцянку. Через кілька тижнів завідділом з ідеології КК КПС Юрій Гамрак покликав мене на розмову, про результати якої я в листі від 18 березня 1981 р. детально поінформував Івана Чендея. Майже двохгодинна розмова із високим партійним функціонером закінчилася його висновком*: „Ваша провина перед партією і народом настільки велика, що якби ми рекомендували Вас на роботу в духовній сфері або опублікували бодай одну вашу статтю, посипались би протести чесних членів нашого суспільства та рядових читачів преси. А ми на це не підемо".* Отже, спроба І. Чендея допомогти змінити мій „соціальний статут" не дала позитивних результатів, однак для мене сам факт, що найвизначніший закарпатоукраїнський письменник заступився за мене, був неабиякою моральною підтримкою, тим більше, що за майже два десятків років мого переслідування ніхто із пряшівських „товаришів-комуністів", навіть мої колишні особисті друзі, не заступилися за мене. Навпаки, згідно із документами Інституту пам'яті народу, тридцять людей доносило на мене[9].

Коли мене почали цькувати за статті про уявних „українських буржуазних націоналістів", публіковані на Заході, І. Чендей писав до мене:

„Не звертайте увагу, коли хтось на Вас кособочиться при тій оцінці, яку даєте окремим дослідницьким, чи просто літературним, явищам. Істина може бути тільки одна. А саме: Істина. Пільг, поступок, компромісів бути не може. Все тільки у повній мірі, єдині умови, при яких можна рухатися вперед" (15. 12. 1983).

На своє 50-ліття в лютому 1986 р., я запросив лише вузьке коло людей, між ними й Івана Михайловича, якому, як завжди, вислав офіційне запрошення, завірене чехословацькими органами, без якого він би не міг одержати чехословацьку в'їзну візу. Запрошенням він не зміг скористатися, бо саме тоді одружував сина Михайла. Та до мого 50-ліття, яке і в Україні, і на Пряшівщині проходило при повній мовчанці засобів масової інформації, І. Чендей написав мені зворушливого листа, в якому є і такі слова: *„Прийшли до Вас Ваші славні 50, а я до Вас приходжу з щирими обіймами і щонайсердечнішими віншуваннями! Багато-багато я мав би Вам сказати при нагоді Вашого знаменитого піввіку!* [...]. *Знаю, що дорога Ваша в будівництві культури є зовсім-зовсім не легкою, навіть складною, коли не просто тяжкою. Але Ви і за цих умов не зневірилися, а віддаєте все наявне у Вас саме культурі, її будівництву. І за це Вам уклін глибокий! Ваша діяльність у фольклорі, в дослідженні минулого нашого, в збереженні скарбів, що належать народу, є гідною похвали високої, захоплення і наслідування. Ви належите тут до авторитетів беззастережних і безсумнівних, і це не тільки прекрасно, але й почесно, за це Вам хвала!* [...]. *Озиваючись до Вас з Ужгорода, я не можу не згадати наші розмови з Вами і про художника дивної долі Кулеця, і про незабутнього Володимира Лібовицького, і про видатного Новаківського, не кажучи уже про Дністрянського"* [...]. *Але ж як добре, що Ви є, що я Вас знаю, а знаючи Вас, не раз думаю: яким бідніше був би я, не знаючи Вас! І за все, за все Вам мої щирі обійми, мої найсердечніші поздоровлення і доброзичення!"* (9. 2. 1986).

У жовтні 1987 р. Іван Михайлович черговий раз відвідав нашу хату і, як завжди, найбільше його цікавив мій архів, бібліотека, книги, видані за кордоном, та машинописні копії неопублікованих праць. Знов побував і на моєму робочому місці – в котельні. Після повернення додому він подякував за гостинність моїй дружині Магді. Свої враження від гостювання в нашій хаті він сформулював так: *„Я щиро захоплений великою, подвижницькою працею Миколи Івановича на ниві рідної культури. Немає сумніву у тому, що нині Микола Іванович є одною з найбільших індивідуальностей серед вчених-етнографів, фольклористів у слов'янському світі. Шкода, що певні обставини не дають можливості виходити і приходити до людей з працями на рідній землі. Вірю, що мряки розсіються, що все-все проясниться і стане благодатнішим для більшої творчості, для повнішої можливості реалізувати свої сили. Це так необхідно! Адже кожна творча*

індивідуальність, кожен істинний розум з народу належать народу, і не тільки певному часу, але й вічності отій, у якій сам народ є вічним. Повернувся я додому збагаченим враженнями, емоціями" (26. 10. 1987).

У грудні 1989 р. мене повністю реабілітували, а в червні 1990 р. я після вісімнадцятьох років повернувся на попереднє місце роботи. Отже, передбачення Івана Михайловича сповнились повністю. У листі від 24 липня 1990 р. він писав: *„Щиро радий за вас, за Ваш нинішній статус. Радий, що Ви знову повернулись до улюбленої педагогічної роботи, що при цьому таки правда перемогла. Довго довелося ту правду виглядати й очікувати".*

У 1989 р. мені нарешті дозволили друкуватися. Одну з перших статей я присвятив ювілею Олени Рудловчак. З нагоди цієї статті Іван Михайлович писав: *„Вітаю Вас зі справді цікавим, докладно і мудро написаним й опублікованим у "НЖ" матеріалом про шановну Олену Михайлівну Рудловчак. Подібне реально засвідчує нову хвилю в ставленні до Вас на славній Пряшівщині тих самих, від кого завжди багато залежить у всілякій справі. В цьому бачу мудрість і благородство, бажання культурні сили збирати і консолідувати, давати можливість творчо реалізуватися кожній духовній силі. Що не казати, а та ж Пряшівщина чимало втратила, тримаючи в чорному затінку Вас, Юрка Бачу, не знаю ще кого..."* (6. 2.1989).

Штрихи до автобіографії

І. Чендей в листах часто згадував про своє дитинство в Дубовому. Наприклад, коли я йому писав про свої мандри з дружиною і синами на „трабанті" по Чехословаччині, Польщі, Югославії, Румунії, він писав: *„Особисто я не пам'ятаю з дитинства подібних родинних мандрівок, доріг взагалі. Та де там в моє дитинство було до мандрівок взагалі? Першою моєю дорогою за готари рідного села була дорога пішки з Дубового до Калин, з Калин до Ганич. В одну парну неділю одного літа – піп з села Дубового посилав своїми синами листа попові до Калин, піп в Калинах скористався хлопчиками-поштарями й переслав листа відповідно до села сусіднього, а я вже за кумпанію з поповими хлопчаками босоніж міряв порошану вулицю... Повернулися ми десь пізно увечері, ноги шалено боліли від перевтоми... Дубівська попадя за добру „працю" годувала синочків голубцями з солодкого перцю, отоді і я вперше тих голубців спробував... А відтак ще була дорога в інше сусіднє село з мамою. Батько важко нездужав, потрібна була мінеральна вода, от ми з мамою і вибралися пішки по воду десь аж за вісімдесять кілометрів... Мама несла в руках малу дочечку, а я ніс пляшки в бесагах... Ще були дороги з моїм батьком у ліс, на заробітки, коли я вчився уже в гімназії... Але й це усе пам'ятається трепетно, з хвилюванням і щемливою, певно, вдячною радістю..."* (19.9.1980)

Найбільшим авторитетом І. Чендея був батько – справжній патріарх роду – церковний дяк, народний філософ і неймовірний роботяга. Його образ І. Чендей відтворив у кількох своїх художніх творах. У власному житті Іван Михайлович рівнявся на батька. Пригадую, одного разу він з притаєною гордістю показував мені своє підсобне господарство: виноградник, фруктовий сад, грядки з „помідорами-чендеївками" та іншими овочами і майже завершений будинок. *„Пару днів тому гостював у мене батько* – казав він. – *Йому, як нині Вам, я показав своє господарство. Оглянувши все це, він сказав мені лише одне речення: „Бачу, що не спиш, сину!". Батькова похвала була для мене найвищим ступенем визнання".*

Коли батько влітку 1987 р. помер, Іван Михайлович писав мені про нього: *„Мій батько був більше, аніж талановитим. Не сумніваюся, що в червні торік великою родиною ми не просто хоронили батька, діда і прадіда (в небіжчика було 35 онуків і 36 правнуків від чотирьох синів і п'ятьох доньок), ми хоронили Генія, який усього в житті орав і косив, рубав ліс і бідував, добуваючи хліб в поті чола: співав на криласі і проповідував священне письмо, заповіді... Я стояв над ним і чув вікову кривду і несправедливість, певно, тому ще й ще я плакав тяжкими сльозами... Коли усе-все поспіль узяти, що залишалося у житті мені, аніж бути твердим, непоступливим, суворим в роботі над словом і тоді, коли рідне українське слово приходило до мене в розумінні граматики з великим запізненням – в двадцять чотири роки при так званому пробному диктанті до нагоди вступу у республіканську школу (вірніше – курси) при ЦК КПУ я зробив аж сімнадцять орфографічних, синтаксичних помилок!... І коли мої окремі рукописи уже в п'ятдесятих роках ішли в друкарню без передруку, було це також наслідком не тільки вродженого чуття рідної української мови, але й праці..."* (12.2.1988).

На своє 70-ліття Іван Михайлович запросив мене до себе. Після урочистого святкування в Ужгороді ми троє – Чендей, Жулинський і я – поїхали в його рідне Дубове. Після гостини у дубівської рідні ми піднялися на його улюблену Ясенову, і день завершили урочистим вечером в місцевому будинку культури. День був повний незабутніх вражень, які я описав у газеті „Нове життя" [16] М. Жулинський – в „Новинах Закарпаття" та [7], а сам І. Чендей в листі до мене [43, 1. 6. 1992].

На святкуванні 70-ліття І. Чендея в його рідному селі трапився прикрий випадок, про який ми не писали. Спускаючись з Ясенови, Іван Михайлович, щоб не спізнитися на урочистий вечір, вирішив не йти дорогою, а стрімкою стежкою, на якій посковзнувся і покотився у провалля. Ледве ми його підняли на ноги та завели до рідні в селі. І Жулинський і я просили його не йти на урочистий вечір у будинок культури. Та він і чути про це не хотів: „*Там на мене чекають мої земляки, які зможуть прийняти мою неучасть як пімсту за їх засудження мене 1969 року в тому ж будинку культури. А вони невинні; їх зманіпулювали".* І він поїхав. І виступив у переповненому залі. Виступив блискуче.

До цієї пригоди він повернувся через три роки, вітаючи мене з 60-літтям: *„Бачу Вас на Ясе-*

нові в той день, коли ми громадкою на неї піднялися в травні 1992. Було незвичайно гарно, для мене особисто натужено і напружено. Тепер мурашва біжить по хребту, коли пригадаю отой прекрутий спуск навпрошки, при якому я упав з ніг, звестися на ноги не міг. Саме там до раптового скону було дуже близько. Тільки всевишні сили дарували можливість таки на ноги звестися, відтак до племінниці Ольги дійти, в акціях на відзначення тезоіменитства участь взяти. Господи, яким я тоді вичерпаним був!..." (28.2.1996).

На перший погляд могло б здаватися, що Іван Чендей як першорядний письменник, голова Закарпатської організації Спілки письменників України, голова Українського фонду культури Закарпатської області та визначний громадський діяч мав усі можливості користуватися численними привілеями, що їх таким людям надавала радянська система: туристичними путівками за кордон, санаторіями, спецмагазинами тощо. Та він цими привілеями зовсім не користувався. За кордон зрідка їздив, здебільшого на приватні запрошення, а про перебування в санаторіях він писав: *За життя всього один раз побував я на відпочинку в санаторії „Карпати", та й то, з примусу, після інфаркту. Тут проходив курс так званої реабілітації... доліковування"* (22.1.1988).

Власна літературна творчість

Іван Чендей дуже радів, що після кількарічного замовчування його знову почали друкувати. У листі від 19 вересня 1980 р. він не без гордості писав, що до нього дзвонив сам директор київського видавництва „Дніпро" Олександр Бандура і просив підготувати до друку двотомник вибраних творів розміром 60 друкованих аркушів: *„60 аркушів не так багато,* – писав він, – *але й не так мало. 60 аркушів дадуть мені змогу таки достойно прийти до читача при нагоді. Відберу для публікації тільки найкраще, сам же хотів би вірити, що читач сварити не буде".*

24 грудня 1980 р. він повідомляв мене: *„Нині вийшла моя нова книжка – маю на столі сигнальний екземпляр, ось-ось буде й тираж. „Кринична вода" – так називається моя нова збірка з однойменною повістю та шістьома оповіданнями – дарувала мене велику пригорщу радості".*

Оцінюючи свій доробок за 1981 рік, він писав: *„Найзнаменніше в 1981-ому, що могло бути і статися взагалі, це двотомник вибраних творів у видавництві „Дніпро". Нарешті все „утрясено", улагоджено. Двотомник зараз знаходиться на вичитуванні у коректорів, ось-ось має потрапити в друкарню. А там справа уже за поліграфістами. Двотомник мав би бути вартісним: 22 новели, п'ять повістей, роман – такий підсумок. Мало це, чи багато? Коли говорити про вагу слова, про його мистецьку вартість, думати мені належить, що мало. Коли говорити про кількість зіпсутого паперу – багато. Та втішитися можу і тим, що, все-таки, дещо з творів витримає у нас і найсуворішу критику. А це, дорогий Миколо, уже щось!"* (24.12.1981).

Та через півроку в одному з його листів читаємо: *„Мав досить напружену працю з вичиткою верстки вибраного – набралося геть-геть за тисячу сторінок, а при моїй прискіпливості з повільним читанням потрібен був досить таки тривалий час. Хвала аллаху, все зроблено, верстка у видавництві, залишається чекати книги. Сподіваюся, книги будуть достойні і найбільш вимогливого читача. Багато вкладено до них не тільки енергії, але й серця"* (30.6.1982).

У 1983 р. він дуже зрадів появі у серпневому номері „Дружби народів" повісті *„Казка білого інею"* (10.11.1983).

Наприкінці 1983 р. І. Чендей інтенсивно працював над закінченням роману *„Далеке плавання"*. Щоб мати спокій для творчості, йому довелось втекти із Ужгорода до рідного Дубового (10.11.1983), та й там роман не вдалося закінчити. Перший варіант його не задовольнив, тому він вирішив створити другий варіант. *„Другий варіант „Далекого плавання",* – писав він, – *іде зі скрипом, певно, і тому, бо я вже не молодий, більше усе виважується, обмірковується, хоч не на краще завжди й виходить. Було писав, як Господь клав на серце й розум, виходило більш-менш пристойно, а коли минув час й досвіду додалося, виходить не завше гаразд"* (29.11.1983). Та й другий варіант його не задовольнив. Через п'ять років 10 листопада 1988 р. він писав мені: *„На радість маю нині, саме нині, закінчив роботу, над доробкою роману „Далеке плавання". Цікава історія цього твору ще й тим, що нині аж третій варіант є тим текстом, котрий наважуся з чистим сумлінням подавати нашим „Карпатам" для публікації в наступному році".*

У 1988 р. я написав рецензію на роман І. Чендея *„Скрип колиски"* і рукопис прислав йому для евентуального опублікування в пресі України, бо українська преса на Пряшівщині для мене була і надалі закритою. Він рецензію похвалив: *„Зворушили Ви мене написанням про „Скрип колиски". Щиро дякую* […] *Загальну характеристику роману Ви дали дуже точну, як і героїв розставили по своїх місцях також чітко"* (12.2.988). З приводу свого роману він написав мені найдовшого листа – шість сторінок машинопису А 4 – в якому є цікаві роздуми автора про твір, його героїв і працю над ним. *„Скрип колиски",* – писав він мені, – *не тільки вийшов у світ, хоч із значним запізненням, – твір був готовий у 1982, але дістав не таку вже й малу відзнаку. Відзнака Головком почесна тим більше, коли сам я в житті звик скоріше до стусанів і синяків, геть-геть набідувався, навіть настраждався. Настраждався в літературі не тільки сам, не догоджаючи: настраждалася і моя родина. Дев'ять років вигнання після „Березневого снігу" – час, якого зовсім досить, аби літературна дорога одної людини на Землі і почалася, і закінчилася... Моє щастя в тому, що я при злигоднях не зневірявся, не впадав у розпач, а постійно тямив: чепіги плуга тримати в руках мусиш ти, яким твердим не є грунті, як не тяжко тобі, як не дме в лице сікучий вітер... Я вистояв. І в цьому моє велике щастя"* (12.2.1988).

На жаль, мою рецензію йому так і не вдалось опублікувати. А на початку 1989 р. він надіслав мені щойно видану книгу *„Калина під снігом”* з таким коментарієм: *„Не знаю, чи стане вона бодай малопримітною подією в літературному процесі республіки і Закарпаття, проте для мене вона є подією істинною. Жарти хіба побачити опублікованими речі, які з'явилися в „Березневому снігу” аж двадцять літ тому, а сам автор ніяк не сподівався бачити їх живими в котрійсь з книжок. Зараз же і повість „Іван” і оповідання „Пілюлі з-за кордону”, „Березневий сніг” набувають нового громадянства, автор же матиме право їх подавати до нових книг. Це справді знаменито. В подібному сам я не просто бачу, й фізично, предметно відчуваю благодать великого перебудованого часу, котрий все-все повинен поставити на своє місце”* (6.1.1989).

Я написав на книжку доволі обширну рецензію, яку вислав авторові. Він мав до неї серйозні зауваження, які закінчились дружньою порадою: *„Раджу з публікацією утриматися до зустрічі зі мною і до ґрунтовної переробки, коли на це уже вистачить волі і сили у Вас”* (28.5.1989). На жаль, ми до цієї справи більше не поверталися і моя рецензія залежується десь в архіві Івана Михайловича.

Дуже втішило його московське видання *„Скрипу колиски*” у перекладі А. Руденка-Десняка (2.10.1990), яке він надіслав мені негайно після виходу. Та найбільшим своїм досягненням на літературному полі Іван Чендей вважав двотомник вибраних творів, який він надіслав мені з присвятою: *„ Дорогому Миколі Івановичу з щирою повагою і сердечною любов'ю. Щастя Вам щедрого, гараздів родині Вашій! Ів. Чендей. Ужгород VIII/ 83 р.”* Такі ж двотомники пізніше він надіслав Михайлу Шмайді, Юрію Бачі, Степану Сухому, Івану Мацинському та Кафедрі української мови й літератури (4.12.1983).

Одержавши мої позитивні відгуки від прочитаного, Іван Михайлович писав: *„Приємно мені, що написане у двох томах таки додає Вам дещицю позитивних настроїв та емоцій тим більше, бо свідомий: Ви є читачем досвідченим, справді розумієтеся на творах й знаєте ціну доброму слову. При всьому, що не казати, маю підстави вважати себе досить щасливим вже й через те, що двотомне видання подібного характеру справді на Закарпатті є першим. І хоч першим буває важче за других і третіх, бо саме їм, першим, і дме вітер в лице, все-таки вже ніхто до читачів з двома книгами, бодай, вибраної прози треба було розпочинати”* (29.11.1983). І далі: *„Минуть роки, таки з двотомниками, багатотомниками до читачів прийдуть літератори і на Закарпатті. От була б тільки належна якість. Певен, що краще з однотомниками прози достойної, аби тільки не з черідкою того, що засвідчує ницу халтуру і графоманію”* (29.11.1983).

Оцінюючи свій літературний доробок за 1984 рік, він не без гордості зауважив: *„В Ужгороді вийшла поважна книга „Птахи полишають гнізда” в серії „Карпати” з дуже докладною статтею Дмитра Федаки, добрими примітками. Москва („Молодая гвадрия”) випустила „Сказку белого инея”. Взагалі, останні 7 років були жвавими на видання, я ніби не тільки знову прийшов до читача ваговито, серйозно, але й знову народився”* (19.12.1984).

Через три роки, скаржачись на неймовірно важкі умови, пов'язані з перебудовою хати, Іван Михайлович наголошував: *„Та і в цих умовах дещо робилося. Тільки-но вийшов роман „Скрип колиски”, закінчую і роботу над новою збіркою, котра мала б вийти в світ в „Радянському письменнику”. Оце кілька днів тому, як дописав повість „Ювілей”* (8. 5. 1987).

Через місяць,7 червня 1987 р., він вже міг похвалитися: *„Саме вчора закінчив оповідання „Новосільний дарунок”. Здається, вдалося. Сподіваюся відвезти до Києва рукопис нової книги. Поїду на пленум СПУ. Пленум – 16 червня”* (7.6.1987).

На початку 1988 р. він з нетерпінням очікував виходу книжки „Калина під снігом”, сподіваючись, що *„твори з неї щось таки додадуть до вже зробленого”* (12. 2. 1988).

Ґрунтовній переробці він піддав і роман „Далеке плавання”, який пролежав у нього в рукописі кілька років. *„Зараз доводиться його геть-геть дороблятИ, переробляти, переписувати чимало сторінок. І зовсім не через новий час з новими можливостями, а через новий підхід самого автора до уже написаного*” (10.7.1988).

Творчі плани

Із моїх плівок він прослухав автобіографію свого земляка Якова Поповича із с. Росош на Свалявщині, який добровольцем вступив у Армійський корпус ген. Свободи і як ліквідатор ворожих мін пройшов весь бойових шлях від Дуклі до Праги (із його 50-членної розмінувальної частини вижили двоє; всі інші загинули при виконанні обов'язків) і від 1947 р. до смерті десь в 1980-х роках працював лісорубом в лісах Шумави. Був прекрасним сопілкарем, співаком коломийок і розповідачем. І. Чендей повертався до його особи в кількох листах, збираючись написати про нього повість або хоча би оповідання. *„Справді, був він філософом від народу, ввібравши в собі оте найкраще, чим багатий народний дух. Коли проникнутися сутністю і долею цієї людини, війти у її світ, збагнути його, який твір можна було б написати!”* (20.6.1982). На жаль І. Чендею не вдалося здійснити свій задум[10].

Закарпатська та загальноукраїнська література

Із закарпатських письменників він найбільше цінував Петра Скунця: *„Скунць належить до великих талантів,* – писав він мені після повернення із З'їзду письменників України в Києві 1981 року. – *Тільки що сам Петро не вміє себе належно берегти* […]. *Безталання хай би вже нище безталання в алкоголі, а от коли золото таланту в алкоголі тане, це вже біда, це вже втрата для народу. Для отого народу, який талант народжує, аби він світився йому світильником, а не скнів і нидів у горілчаних випарах”* (13.4.1981).

До літературного життя на Закарпатті 80-х років він ставився досить скептично: *„Здається цікавого нічого й нема. Якась стагнація і задріманість. Гаразд, що вийшла в „Дніпрі" „Сейсмічна зона" Петра Скунця. На жаль, без поеми „На границі епох"* (10.11.1984).

Із загальноукраїнської поезії останнього періоду він найбільше цінував Ліну Костенко, зокрема її книги *„Над берегом вічної ріки*" та *„Маруся Чурай*" (24.10.1980).

Образотворче мистецтво

У 1980 р. я вислав Іванові Чендею приватне запрошення на відкриття виставки 170 картин художника Івана Кулеця в Музеї української культури у Свиднику, які я переправив туди із Праги. Він не зміг приїхати на відкриття виставки, однак творчість цього визначного українського художника, довгорічного директора Української студії пластичного мистецтва в Празі, його дуже зацікавила, зокрема після того, як я йому вислав каталог із своєю анонімною статтею про життя і творчість художника (15.10.1980). Він також дуже любив чеського художника Ладислава Ладу, листівки якого я час від часу йому висилав з великодніми або різдвяними вітаннями: „*Цей живописець,* – писав він мені після одержання однієї з таких листівок, – *дорогий мені завжди великою безпосередністю і безприкладною простотою, яка таїть у собі незбагнений чар"* (19.12.1984).

У листопаді 1988 р. Іван Чендея було обрано головою Радянського Фонду культури Закарпатської області. Головним завданням Фонду було повернення в Україну культурних цінностей української діаспори. Зв'язавшись з головою РФК Львівської області Е. Миським, вони обоє звернулися до мене із запитанням, чи не хотів би я привезти в Україну свою колекцію картин Олекси Новаківського, спочатку для виставок, а пізніше і для передачі її якійсь державній установі. Для мене, людини, яку в той час влада вважала „антирадянським елементом" і не допускала до жодної діяльності у сфері культури, така пропозиція офіційних радянських установ була привабливою і я, ясна річ, погодився.

У зв'язку з цим Іван Михайлович писав мені: *„Ближчим часом маю намір виступити в пресі уже в ролі голови Фонду культури із Закарпаття. Наміряю, і це вчиню, сказати про Вашу велику подвижницьку роботу на царині української культури"*(7.1.1988). Ця справа затягнулася, бо потрібні були фінансові оцінки картин експертом, дозвіл на їх тимчасовий вивіз за кордон від Міністерства культури Словаччини, митних органів тощо. Врешті-решт все це було залагоджено і виставки картин О. Новківського відбулися у Львові, Києві та Ужгороді. На відкриття виставки в Обласній картинній галереї в Ужгороді з головною доповіддю виступив Іван Чендей[11].

Охорона пам'яток народної архітектури

У кількох свої художніх творах, а також у виступах на з'їздах, наукових конференціях, творчих вечорах Іван Михайлович пристрасно виступав на захист народної сакральної архітектури, зокрема дерев'яних церков, які в рамках атеїстичної пропаганди руйнували з ініціативи влади, або без належного утримування вони підлягли зубові часу.

Відвідавши мене, він був захоплений фотографіями сакральної архітектури Закарпаття початку 20-х рр. XX ст. Флоріана Заплетала з мого приватного архіву, частина яких у 1982 р. вийшла друком у Відні [13] й стала справжнім бестселером на книжковому ринку.

У своїх листах до мене І. Чендей часто повертався до цієї теми. В одному з них він писав: *„Перлини народної архітектури Закарпаття належать до намиста народних скарбів у цілому світі. Шкода, що на певній порі так брутально, по-злочинному до них ставилися ті самі, котрим гадалося, що самим Всевишнім послані на землю вершити долі не тільки людей, але й творінь рук людських неоціненних. Пригадую, коли один „діяч" на Закарпатті відповідальний (В.П. Русин) притримувався думки і позиції, що досить в області й одної церкви з кожного окремо взятого стилю. Подібним були приречені інші пам'ятки, ті, що знаходилися в селах різних. Сумно і тяжко згадувати подібне..."* (7.6.1987).

І. Чендей так писав про чеського історика, мистецтвознавця та фотографа: *„Флоріан Заплетал винятково благородна постать не тільки в чеській історії та культурі, але і в нашій, на Закарпатті. От біда тільки, що сучасники нині вже ледве знають про нього в нашій області. Тим більшою є потреба сказати добре слово в пресі"* (17.2.1988). Уже в наступному листі він дякував мені за отриману статтю: *„Статтю „Флоріан Заплетал – забутий дослідник Закарпаття" я отримав. Щиро Вам дякую. Сподіваюся, що мине час короткий, стаття буде опублікована в „Закарпатській правді", можливо, передана і по радіо"* (5.3.1988). Статтю заслугою Івана Михайловича було опубліковано в „Закарпатській правді" 15 травня 1988 р. Це, після довгої перерви, був мій перший виступ в пресі України.

Те, що мою статтю опублікували в центральній газеті Закарпаття, дозволило Іванові Чендею від імені Закарпатської організації Радянського фонду культури порушити справу презентації на Закарпатті фотографічної спадщини Флоріана Заплетала на сторінках тієї ж газети. На заклик Івана Михайловича я дав виготовити із фотонегативів Ф. Заплетала понад сто високорозмірних фоторепродукцій, які після успішної виставки в Музеї народної архітектори в Ужгороді на початку 1991 р. я подарував даному музеєві з вимогою, щоб вони експонувалися й в інших містах Закарпатської області. На жаль, моя колекція фотографій Ф. Заплетала поза Ужгородом і досі не експонувалася.

Празька україністика

З чеських літературознавців та фольклористів Іван Чендей на перше місце ставив Ореста Зілинського. *„Була це людина справді і незвичайна,*

певна вельми працьовита й обізнана, натруджена. От шкода тільки, що так рано пішов він з життя, при тому за умов загадкових, коли не безглуздих" (15.12.1983). Він шкодував, що його ім'я замовчується і в Україні, і на Пряшівщині, тому вітав моє бажання видати книжку про його життя і творчість на Заході (15.12.1983)[12].

Працюючи над монографією *„Академік Станіслав Дністрянський" (1870-1935),* я ще в 1983 р. попросив Івана Михайловича розшукати його могилу на ужгородському цвинтарі та сфотографувати її. Його розшуки виявилися безуспішними і моя книга з'явилася 1992 р. в Києві без фотографії могили[13].

Дружба з хореографом та професіональним артистом Володимиром Лібовицьким

І. Чендей ще під час навчання у Хустській гімназії бачив на сцені державного театру „Нова сцена" балетмейстера та директора театру Володимира Лібовицького в драмі К. Тила „Страконицький дударик", однак особисто вони познайомились лише у 1980 р. в Празі, куди І. Чендей прибув на запрошення Єви Бісс-Зілинської: *„Того ж, 1980-го, року восени Лібовицький приїхав до Ужгорода на моє запрошення. Пробув у нас дома ледве не два тижні, чувся тут добре. Їздили ми з ним Закарпаттям, побували і в рідному мені Дубовому, зупинилися в Хусті... Все-все поверталося до Володимира уже давньою молодістю, хвилювало і розчулювало до сліз. Я радий був, що явилася можливість мандрівку по Закарпаттю Лібовицькому подарувати, уможливити, накликати громаду добрих почуттів..."*(26.12.1984)[14].

Уже після першого знайомства зі мною Іван Михайлович писав мені: *„До речі, два слова про Володимира Лібовицького. Вважаю його людиною видатною, у своїй людській і митецькій красі чарівливою, сам щасливий, що з ним нині маю вже не тільки знайомство, але й активну переписку. Кожен лист Лібовицького – ціла сторінка – відкриття. Нічого безслідно не припаде, я ж молю ласкаву долю, аби тільки дарувала ще багато літ життя цьому достойному великому чоловіку-творцеві. На таких тримається краса на землі, так і наповнюють відносини між людьми отим, заради чого й варто жити – великою сердечністю, чесністю, вірою і довірою, добротою, мудрістю"* (19.9.1980).

У наступному листі І. Чендей повідомляв *„що одержав від В. Лібовицького лист художника Василя Касіяна до нього, якого він негайно передав в Архів-музей української літератури і мистецтва в Києві „на вічне зберігання* […]. *Бо я собі і не мислю справу інакше – те, що має вже належати державі, народу, повинно зберігатися в народних, державних сховищах і скарбницях"* (12.10.1980) Акт про передачу він надіслав В. Лібовицькому: *„Щоб він знав, де цінні документи зберігаються"*(12.10.1980).

У листопаді 1981 р. В. Лібовицький знову гостював у Чендеїв кілька днів (29.3.1982). Повертаючись до цієї зустрічі, І. Чендей зауважив: *„Володимир справді цікавий і мудрий співбесідник. Його перебування у нас було цікавим і корисним, не кажучи вже про велике моральне значення. Мене він підтримав, ми з ним наговорилися* […]. *Говорити про творчість з Лібовицьким – знову і знову повертатися до проблем немало важливих, безумовно завжди багатогранних"* (29. 3. 1982).

У травні 1982 р. В. Лібовицький та Михайло Ковач із Сербії були єдиними закордонними учасниками святкування 60-ліття з дня народження І. Чендея в Ужгороді. Після від'їзду В. Лібовицького Іван Михайлович написав мені: „*Радий я, що побував у нас в Закарпатті і Володимир Володимирович з Праги. Його я щиро полюбив за винятково ніжну душу, великий й чутливий розум, за його справді щирий вселюдський й обшир і розгляд, за його доброту до самовідреечності, за його великий і не до кінця зреалізований талант. Гадаю, що природа настільки була щедрою до нього, коли він уже й сам розгубився, не знаючи, що вибрати собі найперше і найбільше"* (30.6.1982).

Коли я 4 січня 1985 р. повідомив І. Чендея про смерть і похорон В. Лібовицького в Празі, на якому мені довелось попрощатися з ним від імені українських громад Закарпаття і Пряшівщини, він, прибитий горем, писав: *„Ніяк не можу приміритися з думкою, що його уже нема серед живих, що з ним не зможу більше зустрітися, отримати від нього листа. Листи з Праги від Лібовицького так часто гріли великим людським теплом. На жаль, його більше немає серед нас, живим залишається пам'ять. І тепер уже тільки в пам'яті йому жити. Не знаю, коли поталанить це зробити, але відчуваю повинність написати про Лібівицького якщо не більше, то бодай поважний за обсягом та охопленням життя нарис. Не сумніваюся, що його охоче опублікують в поважній пресі – одному з журналів"* (20.1.1985).

Чи написав він обіцяну статтю, не знаю, однак наступний лист І. Чендея до мене був повністю присвячений В. Лібовицькому. Для „Закарпатської правди" він написав некролог (22.1.1985). Чи був надрукований, теж не знаю.

„Перебудова" і „гласність"

Вже від середини 1987 р. в листах І. Чендея все частіше лунають його роздуми щодо політичних змін у Радянському Союзі, які він приймав беззастережно: *„Особисто я глибоко розумію красу і велич тих ідей, які заклав XXVII з'їзд КПРС, січневий Пленум ЦК КПРС"* (8.5.1987). Він побував на двох письменницьких з'їздах – в Москві і Києві, наслухався багато цікавого від високих посадовців, рядових письменників, та недавніх дисидентів, до яких і сам належав. Тепер він вже і в листах до мене міг писати відверто, не боячись цензури. Він був переконаний, що „перебудова" не буде такою легкою, як дехто собі уявляє: „*Тяжко ламати стереотипи, узвичаєність, гірко відмовлятися від того стану, коли можна було нічого не робити, а сито і солодко жити, навіть зловживати во всю іванівську не одному комусь, а цілим родинним кланам... Відбувалося велике розкрадання загальнонародних скарбів,*

обдурювання трудящих мас, одне говорилося, друге робилося, третє думалося. Нині цьому кладеться край. Процеси болячі, навіть драматичні, для не одного трагічні. Але в процесах цих велике очищення!" (8.5.1987).

Через рік і два місяці він писав: *„Нелегко приводиться нашій країні; відбувається велика ломка уяв, стереотипів, того самого, що довгими роками бовваніло ідолами, лежало вантажем на раменах пригнутого негараздами, бідністю, несправедливістю люду... Коли великий процес очищення закінчиться через ганьбу, через чесну сповідь і чесно відкинуте все-все, що заважало рухатися, просто іти, буде легше дивитися світові в очі. Саме тоді і ми зможемо зайняти у великій родині народів достойне місце. Але для цього треба ще багато. Все тільки почалося, все тільки набирає рух. Найважливіше усе попереду. Вірю у нього!"* (10. 7. 1988).

Будівництво хати

Чимало місця у листах відведено будівництву хати, яке забирало в нього набагато більше часу, енергії та коштів, ніж він передбачав. Спочатку він хотів до невеличкої хатинки, в якій жив, добудувати ще один поверх. Згодом вирішив розширити будинок, додати нові кімнати, щоб будинок став осередком згуртування сім'ї, де батьки та кожна одружена дитина матимуть свої кімнати зі всіма зручностями, а час від часу будуть зустрічатися за спільним столом у просторій їдальні. Будівництво він розпочав у 1980 р., плануючи завершити його через рік-два. Та воно розтяглося майже на десять років і значно вичерпувало сили письменника. У вітальній новорічній листівці 1981 р. він поскаржився: *„Не дай Боже, літнім здійснювати будівництво чи перебудову. У вік похилий потрібен спокій, потрібна праця внаслідок надбаного досвіду. Для мене – потрібна праця над словом!"*.

А через три роки він писав: *„1984 знаменитий для нас, звісно, будівництвом нової оселі. Бачили Ви, що у нас творилося (іншого поняття не добереш), маєте певну уяву. Нова хата – завжди багато складностей і труднощів перш за все. Ото вже потім, коли перший вогник спалахне, димок закучерявиться над комином, гості всядуться до столу, келихи з іскристим піднімуться, все-все бачиться простим і легким. А коли вузли тугі розв'язуються, ба й розтинаються, коли піт котиться і мозолі набиваються, коли сум'яття беруть і нерви ночі не дають спати, отоді, саме отоді й тяжко. Тяжких днів, тижнів, місяців у 1984 було чимало. Зараз хата під дахом. Вхопили ми останні дні іще без снігу, мали велике щастя, що не припало нас. Я вже починаю вірити в Небо, у його прихильність, бо тільки воно явило ласку до нас і милість, дало хату закрити..."* (19.12.1984).

Ще через три роки – 8 травня 1987 р., коли його було повністю реабілітовано і майже щороку виходили його нові книги, він майже з відчаєм скаржився: *„А життя моє склалося в дійсній, сказати б, нелегкій напрузі. Будівництво хати обернуло мене вже не в літератора, а в добувача матеріалів, залагоджувача різних малих і більших проблем характеру господарського. Для цього мати б уже коли й не досвід, то бодай вроджене од натури. У мене ні першого, ні другого нема. Тому уявити можете, як приходиться тяжко. Тяжко буває морально, тяжко з часом, тяжко від розгубленості і безпорадності, тяжко і матеріально. Після того, як знову почали виходити у світ мої книги, я міг чутися цілком безбідно, навіть заможно, хата ж витягнула (і тягне) все-все. І так: ціле життя бідуєш, закладаючи якісь родинні житлові засади й умови вже не так для себе самого, як для дітей. Певно, так бувало завжди – будуючий дбав не єдино про себе.*

Найперша наша мета зараз вселитися в частину будинку, аби мати кращі побутові умови за теперішні. Досить Вам сказати, що вдень ледве не всі тиснемося на кухні, на кухні і мій письмовий стіл – ним служить машинка для шиття. Звісно, умови для творчої роботи не кращі" (8.5.1987).

А через два роки в липні 1988 р. писав: „*Сам я затиснутий у кут скоріше практичними житейськими справами, аніж творчими. Хата забирає багато енергії, багато нервів, ще більше грошей. Звісно, гроші треба заробити, бо інакше приречена на безперспективність і сама хата. Бути літератором і господарником-забудівником ой як гіркотяжко! Та дивитися вже нема куди. Ярмо на шиї, хребет пригинає, треба ярмо тягти"* (10.7.1988).

Та й восени 1990 р., після появи його чергової книжки він з притаєним жалем писав: *„Сам я, щиро кажучи, нині збентежений тим, що дні мої пропадають далеко не за письмовим столом, що доводиться мені мучитися, добуваючи то машину піску, то машину гравію, щебіню, залагоджую то одну, то другу господарську здебільшого дрібну справу, а не пишу. Обов'язок і покликання літератора є таки писати, щось залишати по собі в слові. Та що чинити, коли розпочате належить закінчувати, а ми далеко знаходимося від стану, коли замовнику залишається тільки заплатити гроші й стежити (або доручити комусь стежити), як воно робиться. Особисто я подібного стану не дочекаюся"* (2.10.1990).

Та й у будівництві він знаходив радість. На цей раз була це радість з побудови погребу (пивниці) для зберігання яблук в його просторому саду – „*отої звичайної верховинської пивниці з каменя, з багатим перекриттям, студеної, вогкої з постійно однаковою температурою* […] *. Зараз цьому т.зв. господарському об'єкту радію не менше як гарно збудованій просторій кімнаті"* (2.10.1990). Будівництво і справді забирало в Івана Михайловича найбільше часу й енергії. Вже після його завершення він писав: „*Коли б хтось спитав мене, що в житті далося мені з найбільшими втратами енергії, емоцій, я сказав би: Будування того родинного гнізда, яке повинно залишитися по мені для дітей"* (23.12.1991).

Висновки

Від студентських років до кінця життя І. Чендей утримував тісні стосунки з українцями Пряшів-

щини, де в нього було багато особистих друзів, які його постачали друкованим словом із Словаччини, а він їх – закарпатоукраїнською літературою, головним чином, власними творами, які час від часу з'являлися і на сторінках пряшівської преси.

Слід підкреслити, що в радянський період закарпатська література не потрапляла на закордонні книжкові ринки, а українська література Чехословаччини – у книгарні Радянського Союзу. Це торкалося і т.зв. „регіональної" преси. Особистий обмін був єдиною формою придбання цієї літератури та преси.

У часи, коли Іван Михайлович сам був репресований, він морально підтримував майже всіх своїх друзів та колег у Словаччині, репресованих за політичні погляди. До них належав і я, про що свідчить майже шість десятків листів І. Чендея до мене, розглянутих в другій частині даної праці. Подібні листи він писав до кільканадцятьох людей у Словаччині. Їх конче треба зібрати й опрацювати, щоб люди могли побачити найвизначнішого закарпатоукраїнського прозаїка XX ст. у зовсім новому вимірі.

Примітки

1. О. С. Спанатій в статті *„Канали перевезення українського самвидаву на Захід",* опираючись на матеріали із архіву КДБ, пише: *„Записи про невдалу спробу перевезення інформації – Павлом Мурашком в Чехословаччині є і в архівах КДБ. Так, 13 грудня 1965 р. його затримали на залізничній станції Чоп і вилучили в нього кілька статей самвидаву: „Інтернаціоналізм чи русифікація?" Івана Дзюби, „З приводу процесу над Подружальським" Євгена Сверстюка, а також листування Василя Лобка з Максимом Рильським. Документи були знайдені під натільною білизною"* [25, с. 41]. У цій статті явно переплутане прізвище *Мурашко* і *Мушинка*. Затримано було не П. Мурашка, а М. Мушинку [14, с. 58-59].

2. В останній день допитів чехословацькі слідчі поставили мене перед вибором: „Ви скоїли карний злочин на території Радянського Союзу, отже ми маємо право передати вас радянським органам, які вас будуть судити за їхніми законами й ви опинитеся в Сибіру, де, як вам відомо, вже знаходиться група „українських антирадянських елементів". Або ви тут же напишете на адресу Міністра внутрішніх справ ЧСР заяву про помилування, поїдете додому, а про затримку на кордоні не скажете нікому ні слова. Після Нового року ми вас відвідаємо в Пряшеві, дамо певні інструкції і ви, згідно з планом, завершите аспірантуру в Києві". Я обрав другу альтернативу. Текст листа вони мені продиктували.

Повернувшись додому, я негайно розповів своїм друзям (Ю. Бачі, П. Мурашці, П. Гроцькому) про затримання. Знаючи, що за мною будуть і надалі стежити органи чехословацької (і радянської) служби безпеки, я їх попросив не залучати мене до жодного каналу переправляння „самвидаву" з України на Захід.

У службі безпеки про цю розповідь дізналися. Наслідком недотримання обіцяної мовчанки мою аспірантуру в Києві було скасовано, а справу передано кошицьким слідчим органам. Їх працівникам я твердив, що вилучені документи не були ні антирадянськими, ні контрреволюційними, а, навпаки, написані на захист „ленінської національної політики". Радянська сторона категорично відмовилась видати чехословацьким органам відібрані у мене документи і моя „справа" закінчилася „партійною доганою з попередженням" (stranícke napomenutie s výstrahou). На хвилі „Празької весни" я захистив кандидатську дисертацію в Празі. [14, с. 56-64].

3. Г. Аврахов був першим рецензентом роману І. Чендея „Птахи полишають гнізда..." [28, с. 780] та автором передмови до його збірки новел „Терен цвіте" [28, с.781].

4. У „Енциклопедії сучасної України" про Г. Аврахова сказано: „За передачу до Чехословаччини фотокопії праці І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?" звільнений з посади із забороною працювати в ВНЗах, друкуватися [22, с. 83].

5. У статті одного з поширювачів „самвидаву" в Україні – випробувача ракетно-космічної техніки та правозахисника Івана Бровка (1915-2009) читаємо: „Це він (І. Бровко – М.М.) привіз у Ніжин працю Івана Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?" і дав її доц. Лесі Коцюбі. Проф. Григорій Аврахов передав працю літературознавцеві з Пряшева Юрієві Бачі, який вивіз її в Чехословаччину, завдяки тому книжка вийшла друком у ФРН 1968 року і була перевидана кількома мовами. Ця справа випливла у 1974 р. Ю. Бача під тиском КДБ виказав І. Чендея, той Г. Аврахова, а Г. Аврахов – Лесю Коцюбу. Далі ланцюжок обірвався, бо вона замість Бровка назвала покійну особу". [41, с. 471]. Автор тут припустився помилки в датуванні: справа „сплинула" не в 1974, а у 1972 році.

6. За 1966 – поч. 1967 р. на роман І. Чендея „Птахи полишають гнізда" з'явилося понад двадцять позитивних рецензій [28, с. 780-781]

7. Факт, що І. Чендей потрапив у неласку радянських органів влади на початку 1967 р., тобто після того, як рукопис праці І. Дзюби посередництвом нього потрапив за кордон, лише підтверджує мою думку, що „Березневий сніг" був лише формальним приводом його репресій.

8. У 1970 р. мене позбавили посади старшого наукового співробітника Дослідного кабінету україністики Університету ім. П.Й. Шафарика і перевели на підсобну роботу бібліотекаря. А в травні 1972 р. вигнали з університету без права поступити на будь-яку роботу в „духовній" сфері. Наприкінці 1972 р. я найнявся пастухом худоби у сільськогосподарській артілі (колгоспі), однак в 1976 р. партійні органи і цієї роботи мене позбавили. До червня 1990 р. я, щоб прогодувати сім'ю, змушений був працювати кочегаром [14. с. 94-105]. Іван Чендей вже тоді був „помилуваний", однак, ще не реабілітований. Частково його було реабілітовано після смерті Л. Брежнєва 1982 р. Слід відзначити, що одну з перших спроб „реабілітації" І. Чендея було опубліковано в пряшівському тижневику „Нове життя" [9, с. 6] у той час, коли на Закарпатській Україні його ім'я було ще під суворою забороною. Це був передрук ювілейної статті до 50-ліття письменника із київської „Літературної України" [8]. Дальші статті про І. Чендея в Україні появилися лише через десять років – до його 60-ліття [28, с. 787].

9. Кінофільм Словацького телебачення „Повість про Миколу Мушинку. – Режисер Мілан Громадка. – Братислава, 2012. –

10. Вже після смерті Якова Поповича чеський режисер Яна Шевчікова на підставі моїх розповідей і матеріалів зняла ціловечірній документальний фільм *„Якуб*", який здобув кілька міжнародних премій.

11. Після України моя колекція картин Олекси Новаківського експонувалася в США, Канаді, а врешті-решт і в

кількох містах Східної Словаччини. Нині, коли в Україні 2012 рік проголошено „Роком Олекси Новаківського", вона, поповнена новими творами О. Новаківського (разом 52 картини), знов виставляється в Музеї О. Новаківського у Львові, звідкіля помандрує в інші міста України і свою подорож мабуть завершить в Ужгороді. (Див.: Олекса Новаківський (1872-1935). Каталог виставки творів із колекції проф. Миколи Мушинки. – Пряшів, Словаччина. – Львів, 2012. – 60 с.

12. Моя книжка *„Науковець з душею поета: До 60-річчя народження Ореста Зілинського (1923-1976*)" вийшла в Бавнд-Бруки (США) 1983 року. В листі від 15 грудня 1983 року І. Чендей привітав перевидання в Канаді книги видатного українського фольклориста Філарета Колесси „Українська усна словесність" (Едмонтон, 1983) з моїм 45-сторінковим вступом „Ф.М. Колесса та його місце в українській фольклористиці".

13. Могилу Станіслава Дністрянського на ужгородському цвинтарі „Кальварія" мені вдалося віднайти лише наприкінці 90-х рр. XX ст. У 2001 році поряд з нею було перепоховано тлінні останки його дружини Софії Дністрянської (1882-1956) ексгумованої в м. Вейпрти (західна Чехія) і привезені мною в Ужгород.

14. Повертаючись із Закарпаття, В. Лібовицький зупинився в мене і зі сльозами в очах розповів нам пригоду, що трапилася з ним при митному контролі на радянському кордоні: *„З Чендеєм ми їздили на базар, який мені нагадав базари довоєнного періоду, які в Чехословаччині давно вийшли із вжитку. А тут нічого не змінилося. Ніби час призупинився. Чого там тільки не було! Старенька бабуся спонукала мене: „Паночку, купіть горіхи!" А ці горіхи аж сміялися на мене: „Купіть нас, не пошкодуєте!" І я купив. Кілограмів зо два. Думав, узимку буду лускати й згадувати молоді роки, прожиті на Закарпатській Україні. При митному контролі суворий митник питає мене: „Шо у вас там?" – „Горіхи", – відповідаю. – „Ор'єхи нізя. А шо єслі у вас там бриліянты укрыты? Надо розбить" Приніс мені якусь гирю і каже: „Разбивайтє!". І стояв біля мене до кінця. Коли я розтрощив останній горіх, каже: „Забирайте!". Я згорнув шкарлупини в кульок і... висипав у мусорний ящик. „В такому стані мені горіхи не потрібні!". Цей випадок спотворив мені прекрасні враження від подорожі",* – закінчив свою розповідь І. Лібовицький зі сльозами в очах.

Література

1. Аврахов Григорій. Коли птахи полишають гнізда... // Літературна Україна. – 17.12.1965.
2. Бача Юрій. Іван Чендей в моєму житті // Дукля, 2006. – № 1. – С. 46-50.
3. Гаврош Олександр. Іван Яцканин: „Майбутнє української літератури Словаччини залежить від України // Інтернет http://litakcent.com/2012/04/03 ivan-jackanin
4. Гончар В. Опубліковано листи Івана Чендея до Олеся Гончара // Закарпаття онлайн beta: http://zakarpatt'ya.net.ua
5. Густі Василь. „Маю щастя, маю долю та не маю супокою" [До 90-ліття І. Чендея] // Закарпаття он лайн 1 серпня 2012.
6. Дзюба Іван. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Мюнхен: „Сучасність", 1968. – 264 с.
7. Жулинський Микола. Сходження на Ясенову // Новини Закарпаття. – 19.5.1992.– № 70. – С. 4-5; Літературна Україна. – 11.6.1992.
8. Коваль Василь. Щедрий ужинок. Іванові Чендею – 50 // Літературна Україна. – 26.5.1972. – № 42.
9. Коваль Василь. Іванові Чендею – 50 // Нове життя. – Пряшів. 9.6.1972. – № 23. – С. 6.
10. Космос український: Іван Бровко (1915-2009). – Інтернет: http://www.googl.sk/search? Q= % D1
11. Лазорик Віктор. Творча і громадська діяльність Юрія Бачі // Срібна земля. Онлайн, 18.05.2012.
12. Люта О.Г. – Смочко Л.О. – Трещак М.І. (укл.) – Кухта В. (наук. ред.). Письменник Іван Чендей. Бібліографічний покажчик – „Мистецька лінія". Ужгород, 2006. – 176 с.
13. Magocsi Paul R. Einleitung – Introduction // Hobzkirchen in den Karpaten: Die Fotografien Florian Zapletals – Wooden Churches in the Carpathians: The Photograps of Florian Zapletal. – Vienna, 1982. Упорядником публікації та автором усіх її додатків є М. Мушинка, який, не знайшовши видавця ні в Словаччині, ні в Україні, продав авторські права П.Р. Маґочієві.
14. Мушинка Микола. Колеса крутяться... Біо-бібліографія. – Книга перша. – Спогади. – Фундація „Карпати". Пряшів, 1998. – 200 с.
15. Мушинка Микола. Колеса крутяться. Біобібліографія. – Книга друга. Бібліографія. Уклав Олесь Мушинка. – Фундація „Карпати". Пряшів, 1998. – 130 с.
16. Мушинка Микола. Іванові Чендею – 70 // Нове життя. – 22.05.1992. – № 21. – С. 10.
17. Мушинка Микола: Іван Чендей (1922-2005) // Нове життя. – 2005. – № 49-50. – С. 5.
18. Мушинка Микола. Листи Івана Чендея до мене. – Серія „Документи свідчать..." (8) // Нове життя. – 2012. – № 10. – С. 3-4.
19. Пап-Пугач Степан. Пластовий альманах з нагоди п'ятдесятиріччя Українського пласту на Закарпатті – 1921-1971. – Видання ЮГ, Рим, 1976. – С. 196.
20. Поп Василь. Відтворюючи образ сучасника // Дукля, 1978. – № 5. – С. 36-44.
21. Поп Василь. Закоріненість // Дукля, 1987. – № 6. – С. 50-55.
22. Рева Л. Аврахов Григорій Григорович // Енциклопедія сучасної України. – Т. 1. – С. 83.
23. Рущак Марина – Ковальчук Галина. Іван Михайлович Чендей. До 70-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1992.
24. Скунсь О. Д. (упор.) Чендей Іван Михайлович – Лауреат національної премії ім. Тараса Шевченка 1994 року. – "Гражда": Ужгород, 2001. – 22 с.
25. Спанатій О. С. Канали перевезення українського самвидаву на Захід у 1960-1980 рр. // Наукові записки Інститута журналістики. Київ, 2009. – Т. 35. – Квітень-червень. – С. 40-42.
26. Стрельбицький М. „Не лише пам'ять, але й ціла вічність": До 60-ліття з дня народження І. Чендея

// Дукля, 1982. – № 3. – 58-63.
27. Ф-ч. Відзначили недожите 70-річчя Івана Мацинського // Нове життя 22.05. 1992. – С. 1.
28. Хланта Івана. Іван Чендей – прозаїк. – В кн. Літературне Закарпаття у XX столітті. Бібліографічний покажчик. – Ужгород: „Закарпаття". – 1995. – С. 776-790.
29. Чендей Іван. Нашій дружбі квітнути! // Карпати. – 1959. – № 1. – С. 85-89 [Про зустріч письменників Чехословаччини й України в Пряшеві 1953 році]
30. Чендей Іван. На заробіток // Дукля, 1962. – № 2. – С. 48-51.
31. Чендей Іван. Березневий сніг: повісті та оповідання. – Київ: „Молодь", 1968. – 254 с.
32. Молодості золота пора [Про П. Скунця] // Дукля, 1969. – № 2. – С.32-36 [Передрук із Молоді Закарпаття. – 1967]
33. Чендей Іван. Лиска // Дукля, 1972. – № 1. – С. 3-20.
34. Чендей Іван. Рукавичка // Дукля, 1978. – № 5. – С. 31-35.
35. Чендей Іван. Під одним небом, на одній землі // Дружно вперед, 1980. – № 5. – С. 14-15.
36. Чендей Іван. Справа благородна, важлива // Закарпатська правда. – 1988. – 27 жовтня.
37. Чендей Іван. Сон зеленої весни // Дружно вперед, 1990. – № 12. – С. 8.
38. Чендей Іван. Березневий сніг // Дукля, 2006. – № 1. – С. 12-21.
39. Чендей Іван. Сосна і баба: Новела // Дукля, 1988. – № 5. – С. 34-36 [Передрук із „Прапор", 1988. – № 11. – С. 87-95]
40. Чендей Іван. Свято культури – свято єднання // Закарпатська правда. – 1989. – 27 жовтня.
41. Шудря М. А. Бровко Іван Венедиктович // Енциклопедія сучасної України. – Т. 3. – Київ, 2004. – С. 471.
42. Яцканин Іван. Неповторний майстер слова // Дукля, 2006. – № 1. – С. 11-12.
43. Листи Івана Чендея до Миколи Мушинки. Приватний архів автора.

Николай Мушинка

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ИВАНА ЧЕНДЕЯ С УКРАИНЦАМИ СЛОВАКИИ И МОИ ОТНОШЕНИЯ С НИМ

Аннотация. В статье рассматриваются взаимоотношения закарпатоукраинского писателя Ивана Чендея (1922-2005) с русинами-украинцами Словакии. По мнению автора, главной причиной репрессий советской власти против И. Чендея в конце 60-х и 70-х гг., было не только его литературное творчество (повесть «Иван" из сборника „Мартовский снег»), но и посредничество писателя при передаче за границу в 1966 г. работы И. Дзюбы «Интернационализм или русификация?». Основным источником автора является 50 писем и 9 открыток И. Чендея к М. Мушинке с 1980 по 1996 гг., с содержанием которых он знакомит читателей во второй части своего труда.

Ключевые слова: Иван Чендей, украинцы Словакии, Пряшевщина, Юрий Бача, Иван Дзюба, Григорий Аврахов, «Дукля».

Mykola Mushynka

THE RELATIONSHIP BETWEEN IVAN CHENDY AND UKRAINIANS LIVING IN SLOVAKIA AND MY RELATIONS WITH HIM

Abstract. This article discusses the relationship between Ivan Chendy(1922-2005), a writer from western Ukraine, and Rusyn-Ukrainians living in Slovakia. The author believes that the main reason for the Soviet repressions against I. Chendey in the late 60's and 70's was not only his literary work (the story "Ivan from the book „March Snow"), but also his help with the illegal transportation of a book by I. Dziuba "Internationalism or Russification?" from USSR to the west in 1966. Author's main source is a collection of 50 letters and 9 postcards written by M. I. Chendey to M. Mushinka between 1980 and 1996. The author introduces the content of these letters to the reader in the second part of the article.

Keywords: Ivan Chendey, Ukrainians in Slovakia, Pryashivshchina, Yuri Bacha, Ivan Dziuba, Gregory Avrahov, "Dukla".

Мушинка Микола Іванович – професор, доктор філол. наук, іноземний член НАН України, голова Асоціації україністів Словаччини та Наукового товариства ім. Шевченка у Словаччині.